

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2026.1.4>
УДК 159.922.7:316.624

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА КОРЕКЦІЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ

Лейко І., Синякова В. Б.

PSYCHOLOGICAL FEATURES AND CORRECTION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Iryna Leiko, Vira Syniakona

Анотація

Актуальність. Проблема агресивної поведінки в підлітковому віці набуває особливої гостроти в умовах сучасних макросоціальних викликів, трансформації ціннісних орієнтирів та кризових явищ у суспільстві.

Мета роботи – глибоке теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження психологічних особливостей прояву агресивної поведінки у підлітків (з урахуванням гендерної специфіки, типу темпераменту та акцентуації характеру), а також розробка диференційованих рекомендацій щодо її психологічної корекції.

Матеріали та методи. Методологія дослідження базується на принципах детермінізму, єдності свідомості та діяльності, а також системному підході до вивчення особистості. Застосовано комплекс психодіагностичних методів: опитувальник стану агресії А. Басса та А. Даркі, тест на виявлення рівня агресивності А. Ассінгера, особистісний опитувальник Г. Айзенка (EPI) та патохарактерологічний діагностичний опитувальник А. Личко. Дослідження проводилося на базі школи №1 м. Канева (вибірка складала 31 особу віком 12–14 років).

Результати та їх обговорення. Емпірично встановлено, що серед конфліктних форм поведінки найпоширенішими є почуття провини (66,2%), фізична (44,1%) та вербальна агресія (41,2%). Виявлено гендерну специфіку: індекс ворожості у хлопців перевищує норму (12,5), тоді як у дівчат перебуває в межах норми. Доведено, що агресивність найтісніше пов'язана з показниками індивідуально-особистісного розвитку та соціально-психологічними чинниками. Найбільш схильними до агресивних проявів є підлітки з шизоїдною та сенситивною акцентуаціями, а найбільш небезпечними для оточуючих – з гіпертимною, циклотимною та епілептоїдною. Розроблено специфічні алгоритми психокорекційної взаємодії з підлітками залежно від домінуючого типу акцентуації характеру.

Висновки. Одержані емпіричні дані дають підстави стверджувати, що своєчасне виявлення індивідуально-типологічних особливостей дозволяє прогнозувати виникнення агресивних реакцій та застосовувати ефективний диференційований підхід у психокорекційній роботі.

Ключові слова: агресивна поведінка, підлітковий вік, психологічна корекція, акцентуації характеру, темперамент, гендерні особливості, індекс ворожості.

Abstract

Background. The problem of aggressive behavior in adolescence is particularly acute in the context of modern macrosocial challenges, transformation of value orientations, and crisis phenomena in society.

Purpose. Deep theoretical substantiation and empirical investigation of the psychological features of aggressive behavior in adolescents (taking into account gender specifics, temperament type, and character accentuations), as well as the development of differentiated recommendations for its psychological correction.

Materials and Methods. The research methodology is based on the principles of determinism, the unity of consciousness and activity, and a systemic approach to the study of personality. A set of psychodiagnostic methods was applied: the Buss-Durkee Hostility Inventory, A. Assinger's aggressiveness test, H. Eysenck's Personality Inventory (EPI), and A. Lichko's Pathocharacterological Diagnostic Questionnaire. The study was conducted at school No. 1 in Kaniv (the sample consisted of 31 individuals aged 12–14).

Results. It was empirically established that among conflict forms of behavior, the most common are feelings of guilt (66.2%), physical (44.1%), and verbal aggression (41.2%). Gender specifics were revealed: the hostility index in boys exceeds the norm (12.5), while in girls it is within the normal range. It is proved that aggressiveness is most closely related to indicators of individual personality development and socio-psychological factors. Adolescents with schizoid and sensitive accentuations are most prone to aggressive manifestations, and those with hyperthymic, cyclothymic, and epileptoid accentuations are the most dangerous to others. Specific algorithms of psychocorrectional interaction with adolescents depending on the dominant type of character accentuation have been developed.

Conclusions. The obtained empirical data give grounds to assert that the timely identification of individual typological features allows predicting the occurrence of aggressive reactions and applying an effective differentiated approach in psychocorrectional work.

Key words: aggressive behavior, adolescence, psychological correction, character accentuations, temperament, gender characteristics, hostility index.

1. Вступ. У сучасному суспільстві проблема агресивної поведінки підростаючого покоління набуває характеру глобальної соціально-психологічної кризи. Підлітковий вік, будучи одним із найскладніших та найвразливіших етапів онтогенетичного розвитку людини, супроводжується кардинальними фізіологічними змінами, інтенсивним формуванням самосвідомості та гострим прагненням до сепарації. В умовах сучасних реалій, які характеризуються наслідками тривалих соціальних криз, тотальною цифровізацією та загальним зниженням рівня психологічної безпеки, незміцніла психіка підлітка зазнає колосального тиску.

Стресогенне середовище призводить до того, що агресія стає чи не єдиним доступним для дитини інструментом відстоювання власних психологічних кордонів та зняття внутрішньої емоційної напруги. Неконтрольовані спалахи гніву, підвищена конфліктність, опозиційно-зухвала поведінка руйнують міжособистісні стосунки підлітка в сім'ї та шкільному колективі. Це є свідченням низької культури поведінки та спілкування, незнання норм конструктивної взаємодії.

Теоретико-методологічне підґрунтя вивчення феномену агресії та специфіки підліткового віку закладено у фундаментальних працях з вікової та педагогічної психології (О. Скрипченко, Л. Долинська) [13]. Фундаментальні основи природи людської агресії детально описані у працях зарубіжних класиків Р. Берона та Д. Річардсон [15], а також у роботах О. Мойсєєвої [10]. Сучасний науковий дискурс дедалі більше зосереджується на пошуку глибинних детермінант агресивності. У дослідженнях О. Гапотченко доводиться, що агресивна поведінка сучасних підлітків часто є проявом механізмів психологічного захисту [3]. Н. Гребінь та М. Федчун виявили зв'язок між рівнем агресії та переживанням страхів [4]. Вагомим підтвердженням необхідності впровадження психосоціальних інтервенцій є мета-аналіз О. Gómez-Ortiz, який доводить ефективність цілеспрямованої корекційної роботи [16].

Незважаючи на широке висвітлення проблеми, невирішеною залишається недостатня розробленість диференційованих програм психологічної корекції, які б базувалися на глибокому аналізі індивідуально-типологічних особливостей підлітка (типу темпераменту та акцентуацій характеру).

2. Мета роботи – комплексне емпіричне вивчення психологічних особливостей прояву агресивної поведінки у підлітковому віці

у взаємозв'язку з гендерними характеристиками, типами темпераменту та акцентуаціями характеру, а також розробка на основі отриманих даних диференційованих рекомендацій щодо психологічної корекції.

3. Матеріали та методи дослідження. Дослідження носило зрізовий (констатувальний) характер із подальшим формуванням рекомендацій для експериментальної роботи. Об'єктом дослідження стали учні 7-8 класів загальноосвітньої школи №1 м. Канева. Вибірка складалась з 31 особи: 19 хлопців і 12 дівчат віком від 12 до 14 років. Час проведення діагностики – ранок (8:00, під час класної години), що забезпечило оптимальний психофізіологічний стан досліджуваних.

Для реалізації мети дослідження було використано комплекс психодіагностичних методик:

1. Опитувальник стану агресії А. Басса і А. Даркі (Buss-Durkee Hostility Inventory);

2. Тест на виявлення рівня агресивності А. Ассінгера;

3. Особистісний опитувальник Г. Айзенка (ЕРІ) для визначення типу темпераменту та рівня нейротизму;

4. Патохарактерологічний діагностичний опитувальник (ПДО) А. Личко для виявлення акцентуацій характеру.

4. Результати. Діагностика агресивних форм поведінки за методикою А. Басса і А. Даркі показала, що найпоширенішими серед підлітків є: почуття провини (66,2%), фізична агресія (44,1%), вербальна агресія (41,2%), підозрілість (26,5%) та негативізм (25%). Менш вираженими виявилися непряма агресія, роздратування та образа (по 9,7%).

Гендерний розподіл виявив специфічні відмінності. У дівчат переважають почуття провини (58,1%) та вербальна агресія (49,7%), фізична агресія становить 33,2%. У хлопців домінують вербальна (53%) та фізична агресія (46,7%), а також почуття провини (53%). Розрахунок індексів показав, що індекс ворожості у хлопців вище норми та становить 12,5, тоді як у дівчат він перебуває в межах норми (нижче 9,5).

За методикою А. Ассінгера серед досліджуваних переважали поміркована агресивність (41,9%, 13 осіб) та надмірна миролюбність (38,7%, 12 осіб). Зайва агресивність була виявлена у 19,3% (6 осіб). Гендерний аналіз визначив, що надмірна миролюбність наявна у 52,6% хлопців та лише 16,7% дівчат. Поміркована агресивність виявлена у 50% дівчат та

36,8% хлопців. Серед осіб із зайвою агресивністю переважають дівчата (67%).

Опитування за методикою Г. Айзенка (EPI) показало, що серед старшокласників найбільша кількість мала тип темпераменту меланхолік (38,7%), флегматик (22,4%), холерик (19,3%) та сангвінік (19,3%). Щодо екстраверсії: у дівчат 56% інтровертів та 44% екстравертів; у хлопців 64% інтровертів та 36% екстравертів. Високий рівень нейротизму (емоційна нестабільність, тривожність) виявлено у 28% дівчат та 24% хлопців.

За методикою А. Личко було виявлено, що найбільш зустрічувані «чисті» типи акцентуацій у вибірці: демонстративний, лабільний, гіпертимний, збудливий, сензитивний. Співставлення типів акцентуацій із рівнем агресивності дозволило виявити закономірності:

1. Найбільш агресивними (дуже високий рівень) є діти із шизоїдною і сенситивною акцентуацією.

2. Гіпертимні, циклотимні і епілептоїдні типи є найбільш небезпечними для оточуючих (високий рівень агресії екстравертованого спрямування).

3. Психастенічний, істероїдний та астено-невротичний типи демонструють високий рівень агресії (часто вербальної).

5. Обговорення. Досить високі показники фізичної та вербальної агресії свідчать про низьку культуру поведінки та незнання норм конструктивної взаємодії. Вороже відношення до навколишнього світу, що складається з образи та підозрливості, є відмінною рисою емоційно-особистісної сфери хлопців-підлітків. Водночас, серед хлопців переважає надмірна миролюбність (невпевненість у силах), а серед дівчат – поміркована агресивність (здорове честолюбство).

Якісний аналіз кластерграм дозволив виявити тенденцію: у підлітків із середніми показниками агресивності вона найтісніше пов'язана з показниками індивідуально-особистісного розвитку (самооцінка, рівень домагань, екстраверсія). Натомість у підлітків з високим рівнем фізичної та вербальної агресії вона більше пов'язана із соціально-психологічними чинниками (самоконтроль, соціальна взаємодія, характер емоційного клімату в сім'ї).

На основі отриманих даних ми розробили диференційовані методичні рекомендації для психологічної корекції залежно від типу акцентуації:

- Гіпертимний тип: створення умов для прояву ініціативи, чітке визначення меж поведінки, уникання гіперопіки, залучення до лідерських ролей.

- Циклоїдний тип: раціональний розподіл сил, уникнення конфліктів у період «спаду», підтримка у фазі субдепресії.

- Лабільний тип: створення комфортного мікроклімату, часті позитивні підкріплення, навчання прийомам емоційної саморегуляції.

- Астено-невротичний тип: виховання в умовах піклування, уникнення негативного порівняння з іншими, навчання раціональному плануванню діяльності.

- Сензитивний тип: встановлення довірливого контакту, виключення з діяльності, що вимагає жорсткого змагання.

- Тривожно-педантичний тип: формування оптимістичних стереотипів (арт-терапія), зниження почуття моральної вини.

- Збудливий тип: розвиток навичок саморегуляції, уникнення провокацій конфліктів з боку дорослих.

- Демонстративний тип: алгоритм вибіркової уваги (підкріплення позитивних реакцій та ігнорування демонстративності).

6. Висновки. Агресивна поведінка у підлітковому віці є складним феноменом, який тісно корелює з індивідуально-типологічними властивостями. Серед досліджуваних виявлено високі показники вербальної та фізичної агресії, а також гендерну специфіку (індекс ворожості у хлопців значно вищий). Доведено, що у підлітковому віці відбувається загострення окремих рис характеру (акцентуацій), що пояснює труднощі взаємодії з оточуючими. Найбільш схильними до агресії є підлітки з шизоїдною, сенситивною, гіпертимною, циклотимною та епілептоїдною акцентуаціями.

Одержані емпіричні дані дають підстави вважати, що своєчасне виявлення індивідуально-типологічних особливостей надасть змогу прогнозувати виникнення агресивних реакцій. Здійснення цілеспрямованого корекційного впливу з урахуванням розроблених нами диференційованих рекомендацій для кожного типу акцентуації дозволить знизити кількість та гостроту деструктивних проявів.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших розвідок полягають у проведенні лонгitudного формуального експерименту та статистичній оцінці ефективності запропонованих диференційованих методів психологічної корекції агресивної поведінки.

Обмеження дослідження. Обмеженнями дослідження є локалізація вибірки в межах одного навчального закладу та відносно невеликий її обсяг, проте застосування методів

математичної статистики дозволяє вважати виявлені тенденції достовірними.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Дотримання етичних норм. Дослідження проводилося з суворим дотриманням етичних принципів. Було отримано згоду від адміністрації школи та батьків підлітків. Участь була добровільною, гарантувалася повна конфіденційність індивідуальних результатів.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки та написання статті штучний інтелект не використовувався для генерації наукових даних чи тексту.

Первинні дані та матеріали. Первинні дані дослідження доступні за обґрунтованим запитом до автора для кореспонденції.

Інформація про фінансування. Дослідження не мало зовнішнього фінансування.

Внесок авторів: Лейко Ірина – формулювання мети та завдань дослідження, проведення емпіричного дослідження, аналіз отриманих даних та їх статистична обробка, написання тексту статті; Синякова Віра – наукове керівництво, методологічне обґрунтування дослідження, структурування статті, загальна редакція тексту.

References:

1. Belei, M. D. (2019). *Psykhologichna sutnist ahresii ta yii vplyv na deviantnu povedinku pidlitkiv: metod. Rek* [Psychological essence of aggression and its impact on deviant behavior of adolescents: guidelines]. Ivano-Frankivsk: Pryvatnyi pidpriyemets Boichuk A. B.
2. Bovt, O. B. (1999). *Sotsialno-psykhologichni prychny ahresyvnoi povedinky pidlitkiv* [Socio-psychological causes of aggressive behavior in adolescents]. *Ridna shkola*, 2, 17-20
3. Napotchenko, O. P. (2025). *Chynnyky ahresyvnoi povedinky pidlitkiv yak proiav psykhologichnoho zakhystu: diahnostyka ta korektsiia* [Factors of aggressive behavior of adolescents as a manifestation of psychological defense: diagnosis and correction] (Master's thesis). Poltava: Luhansk Taras Shevchenko National University
4. Hrebin, N. V., & Fedchun, M. Yu. (2020). *Osoblyvosti ahresyvnoi povedinky pidlitkiv iz pidvyshchenym rivnem perezhivannia strakhiv* [Features of aggressive behavior of adolescents with an increased level of experiencing fears]. *Psykhologhiia osobystosti*, 11, 119-124
5. Dziubenko, O. A. (2013). *Psykhologichni osoblyvosti adaptatsii molodshykh pidlitkiv do navchannia v osnovnii shkoli* [Psychological features of adaptation of younger adolescents to studying in basic school] (PhD dissertation). Kyiv
6. Duka, A. B. (2024). *Sotsialno-pedahohichna profilaktyka ahresyvnoi povedinky pidlitkiv* [Socio-pedagogical prevention of aggressive behavior of adolescents] (Master's thesis). Uman: UDPU. Retrieved from <https://fspu.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/06/Дука-А.Б..pdf>
7. Ivanova, V. V. (2000). *Proiavy ahresyvnosti u pidlitkovomu vitsi* [Manifestations of aggressiveness in adolescence]. *Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota*, 5, 5-16
8. Klepatskyi, K. D. (2023). *Psykhologichni osoblyvosti ahresyvnoi povedinky pidlitkiv* [Psychological features of aggressive behavior of adolescents] (Master's thesis). Vinnytsia: VDPU. Retrieved from <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/6728/1/Klepatskyi.pdf>
9. Kurnosenko, N. A. (2022). *Prychny ta profilaktyka ahresyvnosti u pidlitkiv* [Causes and prevention of aggressiveness in adolescents]. *Visnyk psykhologii*, 4, 45-52
10. Moiseieva, O. Ye. (2010). *Psykhologhiia ahresii: vikovi ta henetychni vymiry: navch.-metod. posib* [Psychology of aggression: age and genetic dimensions: educational and methodological manual]. Kyiv: KMM [in Ukrainian].
11. Moskalova, V. A. (2025). *Psykhologichni osoblyvosti ahresyvnoi povedinky u pidlitkiv* [Psychological features of aggressive behavior in adolescents] (Master's thesis). Kyiv: MAUP. Retrieved from https://research.maup.com.ua/assets/files/rep/oim/moskalova_vira.pdf
12. Omelian, S. I. (2023). *Sotsialno-pedahohichna robota z pidlitkami, skhylnymi do ahresyvnoi povedinky* [Socio-pedagogical work with adolescents prone to aggressive behavior] (Master's thesis). Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. Retrieved from <https://studbase.kubg.edu.ua/article/7857>
13. Skrypchenko, O. V., Dolynska, L. V., Ohorodniichuk, Z. V. et al. (2014). *Vikova ta pedahohichna psykhologhiia: navch. posib*. [Developmental and pedagogical psychology: study guide] (4th ed.). Kyiv: Karavela
14. Tolopilo, M. P. (2025). *Psykhologichna korektsiia ahresyvnoi povedinky pidlitkiv* [Psychological correction of aggressive behavior of adolescents] (Qualification work). Kryvyi Rih: KDPU
15. Baron, R. A., & Richardson, D. R. (2004). *Human Aggression*. New York: Plenum Press.
16. Gómez-Ortiz, O., Romera, E. M., & Ortega-Ruiz, R. (2023). *How can adolescent aggression be reduced? A multi-level meta-analysis of psychosocial interventions*. *Journal of Youth and Adolescence*, 52, 1-18. <https://doi.org/10.1007/s10964-022-01685-4>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Лейко Ірина

здобувач вищої освіти спеціальності 053
"Психологія"

Міжрегіональна Академія управління персоналом
irinalejko474@gmail.com
ORCID: 0009-0007-8024-8143

Iryna Leiko

Higher Education Applicant
Interregional Academy
of Personnel Management
irinalejko474@gmail.com
ORCID: 0009-0007-8024-8143

Синякова Віра Богданівна

доктор психологічних наук, доцент,

Міжрегіональна Академія управління персоналом

Vira Syniakona

Doctor of Psychology, Associate Professor

Interregional Academy of Personnel Management

Дата надходження статті: 07.03.2026

Дата надходження виправленої версії статті: 20.03.2026

Дата прийняття статті: 31.03.2026

Дата публікації статті: 05.06.2026